

Thorulf Arwidson: Spaningsarkiv öppnade för FRA

KÄNSLIG INFORMATION. År 1944 överförde den finländska radiospaningen sina arkiv till Sverige för att Sovjetunionen inte skulle komma åt materialet. De finländska erfarenheterna kom att vara till stor hjälp för svenska FRA, som upprättades vid denna tid.

Radiospaning i Karelen under andra världskriget.

Den svenska signalspaningen inom FRA (Försvarets radioanstalt) kan med fog sägas ha sitt ursprung i den finländska radiospaningen. I varje fall fick den betydande hjälp när hela det finländska spaningsmaterialet och all personal i största hast överfördes till Sverige två mörka nätter i september 1944.

Reino Hallamaa började arbeta inom den finländska statsjärnvägen redan under första världskriget. År 1917 arbetade han som telegrafist på centralstationen i Helsingfors. Hallamaa var den som kom att leda radiospaningen under två decennier samt sedan under vinterkriget och fortsättningskriget.

Så snart inbördeskriget utbröt 1918 anslöt han sig till den vita sidan och deltog i flera hårda strider. Efter kriget anställdes han i den finländska flottan och fick till uppgift att från en station på Hogland försöka följa den sovjetryska flottans radiotrafik i Finska viken. Det skedde för övrigt från den tidigare ryska radiostationen på ön. Det var Hallamaa och hans unge kollega Ragnvald Lind (som senare förfinskade efternamnet till Lautkari) som i början av 20-talet var de första i Finland som lärde sig att dechiffrera den sovjetiska radiotrafiken.

De lyckades snart knäcka en del av ryssarnas koder, vilket uppmärksammades av den finländska militärledningen. Hallamaa fick därför göra en föredragning inför generalerna om radiospaningens framtida möjligheter. Snart fick han också i uppdrag att utbilda och träna operatörer som hela tiden skulle försöka följa den ryska flottans radiotrafik. Han ledde även uppbyggandet av avlyssningsstationer på flera platser i den finländska skärgården. År 1925 togs han i anspråk för att undervisa officerare i den för tiden mest moderna kryptotekniken. Han fick också i uppdrag att sätta upp och organisera den första verkliga och självständiga signalspaningsorganisationen i Finland. För att lära sig så mycket som möjligt om radiospaning, som det kallades på den tiden, reste han till Tyskland, Schweiz, Tjeckoslovakien och Polen. Det finns uppgifter om att han då även undervisades av den kände österrikiske professorn Herbert Fiegl i kryptoteknikens teori.

Tydligt hade Hallamaa redan då ett särskilt nära samarbete med den polska underrättelsetjänsten. Han besökte även Italien för att till Finland anskaffa mobil pejltrustning, vilket klargör att Finland redan tidigt ville försöka bygga upp en rörlig operativ organisation som även skulle kunna användas i krig. Den finländska signalspaningen organiserades redan 1927, alltså 15 år innan FRA inrättades, och hade hela tiden som sin tydliga huvuduppgift att följa den sovjetiska flottans verksamhet. Under 30-talet förekom ett tämligen långtgående samarbete mellan Finland och Estland för att i händelse av krig upprätta en effektiv artillerispärr tvärs över Finska viken för att hindra den sovjetiska flottan att löpa ut. En del samövningar ägde även rum mellan de två länderna och allt kring detta hölls strängt hemlig. Då Finland även tillhandahöll artillerimateriel till den unga estniska staten kan man dock utgå från att ryssarna kände till planerna. I detta samarbete hade säkert den finländska signalspaningen en viktig uppgift att fylla.

Hallamaa hade 1937 skrivit den första grundläggande finska läroboken i dechiffreringsteknik. När kriget bröt ut var Hallamaa redan chef för radiospaningen. Den 29 november 1939 kunde organisationen dechiffrera de signalmeddelanden som innehöll anfallsordern för de massiva sovjetiska luftangreppen mot landet. Senare under vinterkriget lyckades organisationen även klarlägga de sovjetiska förbandens rörelser vid Suomussalmi, vilket i hög grad bidrog till att överste Hjalmar Siilasvuo förband så effektivt lyckades slå ut hela den 44:e divisionen på Raate-vägen. Det visade sig också vara möjligt att följa radiotrafiken och telefonsamtal från inringade sovjetiska förband och detta var en del av förklaringen till den mycket framgångsrika finländska taktiken att slå ut de starka förbanden enhet för enhet.

Redan då lämnade den finländska signalspaningen information till det svenska försvaret. I utbyte erhöll Finland kvalificerad spaningsutrustning som Sverige lyckats köpa in. Öppna källor ger vid handen att den finländska radiospaningen under fortsättningskriget lyckades knäcka omkring 80 procent att de uppfångade krypterade meddelandena. Då ryssarna började förstå att deras motståndare kunde läsa sambandstrafiken bytte de kodsystém till ett som de sovjetiska förbanden i fjärran östern redan använde sig av. Japan hade dock lyckas knäcka dessa koder, och eftersom japanerna var allierade med Tyskland hjälpte de Finland med koderna.

Hallamaa tilldelades tyska järnkorset för att hans organisation lyckats läsa meddelanden som röjde färdplanen för den brittiska konvojen PQ-18, vilket ledde till att det tyska flyget och ubåtsvapnet kunnat sänka 13 av konvojens 44 transportfartyg under transporten till Murmansk.

Under fortsättningskriget lyckades den finländska radiospaningen läsa den viktiga amerikanska Strip-koden och brasilianska, portugisiska, rumänska, serbiska samt franska Vichy-regeringens koder. Finland lyckades även lösa den kod som Vatikanen då använde sig av.

Under de omfattande sovjetiska anfällen sommaren 1944 planerade Hallamaa tillsammans med underrättelsetjänstens chef Aladár Paasonen långtgående åtgärder för att undanföra radiospaningens personal, arkiv och delar av utrustningen ("Operation Stella Polaris"). Den finländska statsledningen befarade nämligen då en sovjetisk ockupation och annektering av landet. I praktiken fanns det inte någon annan möjlighet än att föra över allt till Sverige för att undvika att ryssarna skulle komma över både information och personal. Finländarna hade emellertid redan tidigare överlämnat information från sin signalspaning till USA, Japan och Sverige. Trots att USA och Japan då låg i krig med varandra lämnade Finland hemlig information till båda sidor. Den som på svensk sida ansvarade för planeringen av operationen var majoren Carl Petersén, chef för försvarsstabens underrättelsetjänst ("C-byrå"). Detta skedde säkert med godkännande från den högsta militärledningen trots att dokumentation över detta saknas idag.

I september 1944 bestämdes det att operationen skulle genomföras. Närmare 800 personer, signalspaningens personal med familjer, transporterades genom Finland med bussar och därefter med fyra fartyg till Härnösand och Gävle. Fartygen förde med sig hundratals stora packlådor med arkiv och material. Det finns även uppgifter om att det skulle ha rört sig om över 1000 personer. Då det därefter visade sig att Finland inte ockuperades reste personalen med familjer snart hem igen. Ett 20-tal erfarna radiospanare – flertalet rysktalande – erbjöds dock anställning i det året dessförinnan organiserade svenska FRA. De var sedan verksamma i många år inom den svenska organisationen och överförde naturligtvis sin erfarenhet från krigsåren till de nyutbildade svenska signalspanarna. I november 1944 erbjöds Sverige att köpa den finska utrustningen och vissa handlingar. FRA fick ta hand om den tekniska utrustningen och sju arkivlådor med mycket stort underrättelsevärde. Men detta var långt ifrån allt det arkivmaterial som förts över till Sverige. Efter kriget har det spekulerats i att det omfattande materialet inte bara omfattade radiospaningens arkiv utan i själva verket var hela den finländska underrättelsetjänstens arkiv. Detta har dock aldrig klarlagts.

Så snart kriget var över för Finlands del och den allierade (huvudsakligen sovjetiska) kontrollkommissionen anlönt till Finland lämnade Hallamaa i all hast landet och reste till Frankrike – där han genast engagerades av den franska underrättelsetjänsten. Enligt Hallamaas egna uppgifter krävde dock Sovjet senare att Frankrike skulle lämna ut honom. Hotet ledde till att han åter flydde till spanska solkusten och bytte namn till Ricardo Palma. Där drev han under många år en byggnadsfirma tillsammans med sin son. Han avled 1979 i Spanien i en ålder av 80 år.

Svenska FRA upprättades 1944 och allt från starten av sin verksamhet hade den svenska signalspaningen alltså tillgång till de finländska arkiven och mycket erfarna dechiffrörer och radiospanare. Redan tidigare hade det visserligen bedrivits viss signalspaning i vårt land, men inte alls så omfattande och avancerad som den som påbörjades när den ganska stora civila

organisationen inledde sin verksamhet i slutet av beredskapsåren. Från början av 50-talet bedrevs avancerad radiospaning framgångsrikt från några av flygvapnets DC-3:or och från fartyg. Det var ett av dessa flygplan som sköts ned av sovjetiskt jaktflyg utanför Gotska Sandön den 13 juni 1952.

Sedan Stella Polaris-operationen avslutats hösten 1944 och nästan hela personalen med familjer rest hem lämnades dock den finska radiospaningens arkiv kvar i Sverige. Det har under årens lopp skrivits en hel del om detta arkiv och spekulationer om vad som hände med det. För en del år sedan gjordes även ett svenskt tv-program om hela operationen. Det har sagts från flera håll att vårt land använde sig av det finska arkivet som bytesvara gentemot andra underrättelseorganisationer och att Sverige också betalade ett avsevärt belopp för informationen. Eftersom hela operationen troligen genomförts efter enbart muntliga överenskommelser mellan Hallamaa och Petersén försökte man också undvika att formellt ta in arkivet i den svenska organisationen. Till en början förvarades i varje fall de känsligaste delarna av arkivet i källarna på hotell Astoria och i en lägenhet vid Karlaplan i Stockholm. Under lång tid därefter förvarades arkivet, eller delar av det, av betrodda högre svenska officerare på deras herrgårdar Hörningsholm och Rottneros i Värmland. Trovärdiga uppgifter säger att en liten grupp utvalda finländare under sex månader efter kriget var sysselsatta med att mikrofilma hela materialet i Astorias källare. Materialet var så omfattande att mikrofilmernas längd uppgick till över 900 meter.

Det har även förekommit uppgifter om att Hallamaa själv försökte sälja uppgifter från arkivet till utländska underrättelserorganisationer, vilket väckte stark irritation från svensk sida. Enligt trovärdiga uppgifter destruerades arkivet i omgångar för att så sent som 1960 slutligen brännas på Lövsta sopstation. Förmodligen hade det då gått så lång tid efter kriget att arkivet var föråldrat och tämligen ointressant. Den finsk-sovjetiska notkrisen det året kan också ha gjort att det bestämdes att allt material skulle förstöras. Dessutom kan man gissa att själva informationen ändå redan tagits om hand av den svenska underrättelsetjänsten. Ingen har nämligen kunnat klarlägga vad som hände med de mikrofilmer som framställdes. Att det rörde sig om synnerligen känslig information som de två septembernätterna 1944 överfördes råder det inte någon tvekan om. Inte heller kan det råda någon annan mening än att FRA inrättades inför det direkta hotet från Sovjetunionen och som en följd av de goda resultat som den finländska radiospaningen kunde uppvisa under både vinterkriget och fortsättningskriget. Därtill kom att FRA fick en rejäl starthjälp av de erfarna radiospanarna som kom till vårt land genom operationen Stella Polaris och det nära samarbete som våra grannländer bedrev under krigsåren.